

ТАСАВВУФ ФАЛСАФАСИГА БИР НАЗАР**A GLIMPSE TO THE PHILOSOPHY OF SUFISM****ВЗГЛЯД НА ФИЛОСОФИИ СУФИЗМА**

Намозов Бобир Бахриевич, фалсафа фанлари доктори (DSc), профессор. Бухоро давлат университети

Аннотация: Мазкур мақола маданиятимиз тарихида муҳим мавқеига эга бўлган, ахлоқий қадриятларимиз, муомала одобимиз, адабиёт, санъат, тарихимиз, мураса маданиятимиз илдизларига уйғунлашиб кетган тасаввуф сарчашмасига бир назар ҳисобланади. Ўрта асрларда тасаввуф Марказий Осиё халқлари ҳаётида ўзига хос ижтимоий –манавий ҳодиса сифатида ирфоний-фалсафий ғоялари билан ижтимоий онг, кишилар турмуш тарзи, тафаккурига сезиларли таъсир кўрсатди. Исломнинг инсонпарварлик ғояларини тарғиб қилиб “комил инсон” ни тарбиялаш йўллари ишлаб чиқди. Тасаввуф мураккаб бир даврда ижтимоий келиб чиқиши, табақаси, тили ва миллатидан қатъий назар Мовароуннаҳр ва Хуросон ўлкаларидаги халқларни бирлаштирди. Ўзида инсонпарварлик, маърифатпарварлик, яқдиллик, ахлоқий поклик, беозорлик, бағрикенглик, ҳалол меҳнат қилиш каби юксак ғоялари билан оддий фуқаро кулбасидан подшоҳлар саройларига қадар кириб борди. Жамият аъзоларини илм-маърифатли қилиш, ўзаро ҳамжихатликда яшаш, меҳр-мурувватли бўлиш, ҳалол меҳнат қилиш, касб-корга эга бўлишга даъват қилди. Жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш тамойилларини асослади.

Namozov Bobir Bahriyevich, Bukhara state university, doctor of philosophical sciences (DSc), asso.professor.

Abstract. In the following article there is a look at the sufis confusion that has taken an important place in the history of our culture, which is intertwined with the roots of our moral values, manners, literature, art, history, compromise culture. In the Middle Ages, sufism had a significant impact on social consciousness, the way of life, thinking of people, with its ironic and philosophical ideas as a kind of socio –spiritual phenomenon in the life of the peoples of Central Asia. He developed ways to educate the “perfect man” by promoting the humanitarian ideas of Islam. Sufism combined peoples from the Lands of Movarounnahr and Khorasan, regardless of social origin, class, language and nationality, in a complex period. With his lofty ideas such as humanism, enlightenment, unanimity, moral purity, impudence, tolerance, honest work, he penetrated from the hut of an ordinary citizen to the palaces of Kings. He encouraged the members of society to be educated, to live in mutual harmony, to be kind, to work honestly, to have a profession. He substantiated the principles of combating ignorance with enlightenment.

**Намозов Бобир Бахриевич, доктор философских наук (DSc) профессор.
Бухарский государственный университет.**

Резюме. В следующей статье мы рассмотрим учение о суфизме, который занимает важное место в истории нашей культуры, которая переплетена с корнями наших моральных ценностей, манер, литературы, искусства, истории и культуры компромиссов. В Средние века

суфизм оказал значительное влияние на общественное сознание, образ жизни, мышление людей, с его ироническими и философскими идеями как своеобразное социально–духовное явление в жизни народов Центральной Азии. Он разработал способы воспитания “совершенного человека”, продвигая гуманитарные идеи ислама. Суфизм объединил народы из земель Моваруннахра и Хорасана, независимо от социального происхождения, класса, языка и национальности, в сложный период. Со своими возвышенными идеями, такими как гуманизм, просвещение, единодушие, нравственная чистота, дерзость, терпимость, честный труд, он проник из хижины простого горожанина во дворцы королей. Он призывал членов общества быть образованными, жить во взаимной гармонии, быть добрыми, честно работать, иметь профессию. Он обосновал принципы борьбы с невежеством с помощью просветительства.

Калит сўзлар: Ренессанс, маърифат, жоҳиллик, жаҳолат, тасаввуф, мураса, бағрикенглик, мазҳаб, тариқат, инсонпарварлик, мутасаввиф, ориф, зоҳид

Ключевые слова: Ренессанс, просветительство, невежество, невежество, мистицизм, компромисс, терпимость, толк, секта, гуманизм, суфийский ученый, ориф, отшельник

Keywords: Renaissance, enlightenment, ignorance, ignorance, mysticism, compromise, tolerance, talk, sect, humanism, Sufi scholar, Orif, hermit

Кириш

Ўрта асрнинг мураккаб шароитида тасаввуф хурфикрликлари, ахлоқий тарбия, инсон учун камолот йўллари кўрсатиб берувчи ўзига хос ижтимоий-маънавий ҳодиса сифатида Мовароуннаҳр халқлари ҳаёти ва тафаккур тарзига кириб борди. Мовароуннаҳрда яшаётган турли халқларни ўзаро ҳамжиҳатликка, ҳалол меҳнатга, қалб ибодатига, ахлоқий юксалишга даъват этди. Инсон қалбини барча эзгуликлар, яхшиликлар, меҳр-шафқат, бағрикенглик манбаси деб қаради. Шунинг учун ҳам қалб поклиги, зеҳн теранлиги, ҳақ йўл, мустаҳкам эътиқод, муросани инсон учун муҳим ҳисоблади. Инсонни руҳий-маънавий юксалишларга, қалбни поклаш орқали камолотга эриштиришни, уни зоҳиран ва ботинан ислоҳ этишни кўзлади.

Тарихдан маълумки, Марказий Осиёга мўғулларнинг кириб келиши мамлакатнинг иқтисодий, маданий-маънавий ҳаётига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Ўлка маданияти тарихига оид манбалар, илм масканлари, мадраса ва кутубхоналар қаровсиз қолди. Мўғуллар босиб олган ҳудудларда энг яхши ҳунармандларни ўзларининг манфаатлари учун ишлашга, қолган қисмини солиқлар тўлашга мажбур қилдилар. Бу халқнинг норозиликларига сабаб бўлиб, мўғулларга қарши курашлар авж олди. Бухоро ўлкасида Маҳмуд Торобий бошчилигидаги (1238.й.) кўзғолон ҳам зулмга қарши қаратилган эди. мазкур кўзғолонда кўплаб ҳунармандлар, деҳқонлар ва Шамсиддин Маҳбубий каби машҳур шайхлар ҳам иштирок этдилар, уларнинг кўпчилиги кучлар тенг эмаслиги сабабидан ҳалок бўлди.

Маълумки, XIV-XV асрларда ижтимоий-маънавий ҳаётда тариқатларнинг таъсири кучли бўлган. Хусусан, Нақшбандия тариқатининг халқчил ҳамда ижтимоий-иқтисодий

хаётга яқин ғоялари халқни жипслаштиришга, хунармандчиликнинг ривожланиши учун муҳим ижтимоий-мафкуравий омил сифатида шаклланган эди. Тариқатнинг ижтимоий келиб чиқиши, табақаси, тили ва миллатидан қатъий назар Мовароуннаҳр ва Хуросон ўлкаларидаги халқларни бирлаштирди. Ўзида инсонпарварлик, маърифатпарварлик, яқдиллик, ахлоқий поклик, беозорлик, бағрикенглик, ҳалол меҳнат қилиш каби юксак ғояларни жамлаган бу мўътадил тариқат оддий фуқародан тортиб, подшоҳларга саройларига қадаретиб борди. Хуросон ва Мовароуннаҳрда хуруфия, ҳакимия, нурбахшия, яссавийлик, хожагон, нақшбандия, мавлавийлик, суҳравардийлик, кубравийлик тариқатлари ҳам маданий-маънавий муҳитда ўзига хос ўрин тутган.

Тасаввуф мафкура сифатида

Тариқатларнинг бир томонлама зоҳирий расм-русум, одоб доирасидаги фаолияти, сиёсий-мазҳабий ҳаракат тусини олиши, тасаввуфнинг асл моҳиятидан узоқлашиб, турли низо ва ихтилофларнинг келиб чиқишига ҳам сабаб бўлди. Бу бир томондан мўғуллар зулмига қарши сиёсий-мазҳабий норозилик ҳаракати шаклини олди. Иккинчи томондан шиаларнинг ўз ақидаларига мос тариқатларининг пайдо бўлиши, турли сунний ва шиа жамоалари ихтилофларининг кучайишига олиб келди. Учинчидан, сохта шайхларнинг тасаввуфдан бўлмаган (бидъат, янги) нарсаларни унга киритишга ва тариқатни ўз манфаатларига бўйсундиришга ҳаракат қилишлари одамларда тасаввуфга ишончнинг сусайишига олиб келди. Тўртинчидан, ушбу шарт-шароит тасаввуфнинг таълим бериш, ўқиб ўрганиш мумкин бўлган назарий тизимини ишлаб чиқишни ва унинг фалсафий-ирфоний асосларини мустаҳкамлашни тақозо қиларди.

Хожа Муҳаммад Порсо даврнинг бундайдолзарб ва нозик муаммоларини англаб, тасаввуфнинг фалсафий-ирфоний масалаларини чуқур тадқиқ этишга ҳаракат қилди. У назариётчи олим сифатида тасаввуфнинг мумтоз даври вакиллари Ҳаким ат-Термизий, Маждуддин Бағдодий, Абу Бакр Калободий, ал-Ҳужвирий, Ғаззолий таълимотларига таяниб, темурийлар даври тасаввуф ва тариқатларнинг ақидавий, мазҳабий муаммоларини назарий жиҳатдан ёритди. XIV-XV асрларда вужудга келган ақидавий, мазҳабий масалаларни қайта кўриб чиқди. Унинг илмий изланишлари, темурийларнинг хариҳоҳликларитуфайли аҳли сунна ва жамоа йўлида бўлган мўътадил Нақшбандия тариқатининг нуфузи ва географик ҳудуди кенгайди. Нақшбандия тариқатининг нафақат амалий тартиб қоидалари балки, назарий жиҳатдан ирфоний ғояларининг ижтимоий-маънавий ҳаётга таъсири ошиб, умумтасаввуфий таълимот даражасига кўтарилди.

Эронлик олим Тоҳири Ироқий Муҳаммад Порсонинг “Рисолаи қудсия” (“Муқаддас сўзлар”) асарининг “*نقشبندیان در عصري تیمور*” “Темур асрида Нақшбандийлар”, деб номланган сўз бошисида шундай ёзади: “Хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний ва унинг халифаси Баҳоуддин Нақшбанд ҳақиқатдан ҳам исломий тасаввуф ислоҳотчиларидир, бу тариқат чилланишинлик, хилватнишинлик, қаландарваш дарвешликни рад этади. У зоҳирий расм-русум, тақлиддан узоқ бўлган, ҳақиқий “иршод” ва “ирфон” га асосланган, тарбия ва одобни мақсад қилган мўътадил сунний тариқатдир”[1,11].

Демак, Хожа Муҳаммад Порсо темурийлар даврининг мутафаккири ва тасаввуф назариётчиси, Нақшбандия тариқатининг ўз даври ва кейинги замонлардаги ривожланишини таъминлаган олим сифатида нафақат диний шаръий масалалар билан боғлиқ муаммоларини, балки унинг фалсафий-ирфоний томонларини ўз изланиш услуби асосида қайта кўриб чиқди. Унинг фано ва бақо, мавжудлик ва маъдумлик (йўқлик), макон ва замон,

Худо ва табиат, инсон ва жамият ҳақидаги диний-фалсафий қарашлари ўз даври ва кейинги даврларда дин фалсафаси билан боғлиқ муамолар ечимида дастурул-амал бўлиб хизмат қилди. Хожа Муҳаммад Порсо илмий мероси билан шуғулланган кўплаб тадқиқотчилар унинг меросига бир ёклама ёндашиб, уни нақшбандия тариқатининг назариётчи олими сифатида баҳолашга уринадилар. Бу фикрга тўлиқ қўшилиб бўлмайди. Хожа Муҳаммад Порсо XIV-XV аср тасаввуф назариясида ўзига хос услубда изланишлар олиб бориш билан бирга тариқатларнинг амалий тажрибаларини уйғунлаштирган. Унинг асарлари кейинги даврларда Мовароуннаҳр ва Хуросон тасаввуф мактабларидан ташқари мусулмон ўлкаларида шаклланган тасаввуф, калом, фикҳ мактаблари ривожланишига ҳам ижобий таъсир кўрсатган.

Шунингдек, Хожа Муҳаммад Порсо ва даврнинг йирик тариқат шайхлари, дин уламоларининг сайъ-ҳаракатлари сабабли мўғулларнинг мусулмон ўлкаларида ислом динига яқинлашишга, унинг меъёрларини билишга қизиқиш уйғотган эди. Уламоларнинг ғоявий таъсирлари кўплаб мўғулларнинг ислом динини қабул қилишларига сабаб бўлди. Мусулмонликни қабул қилган мўғул ҳукмдорлари ўз салтанатларида ижтимоий-маънавий ҳаётнинг яхшиланишига, барқарорлигига эришдилар. Ўлка халклари урф-одатлари, эътиқодий муносабатларига ҳурмат билан қарай бошладилар. Бу ҳам аслида мўғулларга қарши курашнинг бир кўриниши ёхуд “жаҳолатга қарши маърифат” билан курашиш бўлганига шубҳа йўқ.

XIV асрда Бухорода ва Хуросонда кўп йиллар қозилик қилган Алоуддин Бухорий ўзининг “Ҳайратул фуқаҳо” (“Фақиҳлар ҳайрати”) асари муқаддимасида Ботухон сулоласидан бўлган Олтин Ўрданинг сўнгги хони Наврўзбек (757/1356-759-1358 йй) ни таърифлаб, илгари (унгача бўлган даврда) Мовароуннаҳрда илмнинг сусайгани, намозга эътибор қаратилмагани, унинг ҳукмронлиги даврида эса, аста-секин тараққий этганини эслатиб ўтади [2.107]. Алоуддин Бухорий мўғуллар босқини даврида Бухоро шаҳрининг вайрон бўлганлиги, халқнинг мўғуллар зулми сабаб бир муддат илм ва маърифатга эътибор пасайгани, мусулмончилик қоидаларининг бажарилиши учун имкониятлар чекланганлиги, мадрасалар, масжидлар қаровсиз ҳолга келиб қолганлигини баён қилган. Унинг фикрига кўра, мўғулларнинг аста-секинлик билан ислом динига бўлган ҳурматлари ошиб борган. Наврўзбек (757/1356-759-1358 йй) даврида айниқса, Мовароуннаҳрда маданий муҳитнинг тикланиши, дин аҳкомларини бажариш учун шарт-шароитлар шаклланганлиги кузатилади.

Чиғатой ва унинг атрофидаги мўғуллар исломни қабул қилиш ва тан олишда ўзаро қарама-қарши кайфиятда эдилар. Шунга қарамасдан, Муборакшоҳ ва Беркахон ислом динига киришлари манбаларда келтирилади. Мўғулларнинг ислом динига киришида ўз даврида Шайхул-Олам Сайфиддин Бохарзийнинг ўрни алоҳида аҳамият касб этади. Албатта, мўғуллар зулмига қарши қаратилган ҳаракатларда тасаввуф шайхлари ҳам ўзига хос кураш олиб борганлар. Нажмиддин Кубронинг жасорати ҳам бунга мисол бўла олади.

XIV асрлардаги мўғулларнинг ўзаро урушлари Осиёдаги оддий феодал урушларидан фарқ қилмас эди [3.898]. Араб сайёҳи Ибн Батута ўзининг саёҳатлари ҳақидаги “رحلة ابن بطوطة” “Ибн Батутанинг ажойиб ва ғаройиб саргузаштлари” номли асарида мўғул ҳукмдорларидан бири Кабакхон билан Бухоролик фақиҳ, воиз, музаққир Бадриддин Майдоний ўртасида бўлган бир ҳикояни келтиради: Яъни: هذا الملك كبك كان تتكلم يوما مع الفقيف الواعظ المذكور بدر الدين الميداني فقال له أنت تقول: إن الله ذكر كلى شىء فى كتابه العزيز قال: نعم فقال: أين إسمى فيه؟ فقال: هو فى قوله تعالى: فى أى صورة ما شاء ركبك فأجبه ذلك وقال يخشى ومعناه بالتركية جيد. فالكرمه أكراما كثيرا تعظيم

المسلمين. Таржимаси: “Кунларнинг бирида Кабакхон Бухоролик факих, воиз ва музаккир Бадриддин Майдонийдан сўради: Сен айтдингки, Аллоҳ ўзининг муқаддас китобида ҳамма нарсани зикр қилган. Бадриддин Майдоний ҳа шундай, деб жавоб берди. Кабакхон сўради: Қуръонда мани исмим борми?. Бадриддин Майдоний Қуръоннинг “Инфитор” сурасининг: “Фи аййи суратин ма шааъ рок кабак”, яъни: “Ўзи хоҳлаган суратда сени таркиб қилди”,-деган мазмундаги 7-оятини ёддан ўқиди. Кабакхон оятдаги “рок кабак” сўзида ўзининг исми борлигидан ажабланиди ва туркийча “яхши” деди. Кабакхон Майдонийга жуда юксак эҳтиром кўрсатди. Мусулмонларга унинг шарофати билан кўп илтифотлар қилди”. Кабакхон ўз ҳумронлиги остидаги ҳудудларда ислом илмлари, маданияти ривожланиши учун эътибор қаратади. Мўғуллар билан боғлиқ бундай воқеалар кўплаб манбаларда келтирилади. Муҳими мўғулларнинг зулм ва жаҳолатига қарши Мовароуннаҳрда маърифат билан қарши курашган Бадриддин Майдоний каби олимлар кўпчиликти ташкил қилган.

1318-1326 йилларда Насафдан икки фарсах (7-8 км) да Кабакхон ўзига катта сарой қурдирган эди. Сарой атрофида аста-секин Қарши шаҳри вужудга келиб, марказга айланди. Кабакхон иқтисодий ва маъмурий жиҳатдан ислохот ўтказиб, маъмурий ва пул сиёсатини янгилади. Бу ислохотларни амалга оширишда Кабакхон Қозонхоннинг 1295-1304 йилларда Эронда амалга оширган пул сиёсати тизимини андоза қилиб олди. Маъмурий ислохотлар эса, ҳудудларни ҳарбий-маъмурий округлар туманларга бўлиб бошқаришдан иборат бўлди. Бу даврга келиб, Самарқандда еттига, Фарғонада тўққизта туман бўлиб уларда ўн мингга яқин аҳоли яшарди. Кабакхон ислохотлари Мовароуннаҳр учун ўз самарасини берди. Бироқ, унинг вафотидан кейин мўғул хонлари ўртасида яна ўзаро урушлар авж олди. Қозонхон ва Қазағон ўртасидаги тўқнашувда Қазағон ғолиб бўлиб, Мовароуннаҳр (1346-1358 йй.) унинг қўлига ўтди. Қазағон Тоғлуқ-Темур тарафдорлари томонидан ўлдирилади. Мўғул хони Тоғлуқ-Темур вазиятдан фойдаланиб, 1360-1361 йилларда икки марта Мовароуннаҳрга юриш қилди. Ўлка бойликларини қўлга киритиш, халқни зулм остида сақлаш подшоҳларга ҳукмронликнинг узоқ давом этишига олиб келмади. Чунки, мўғулларнинг босқинчилик сиёсати ва зулми халқ оммаси норозилигини кучайтириб, озодлик учун курашларнинг авж олишига олиб келди. Бундай кенг кўламдаги норозилик ҳаракатлари минтақада мўғуллар ҳукмронлигини заифлаштириб, уларга қарши курашнинг кучайиши учун замин яратди.

Амир Темурнинг сиёсий майдонга кириб келиши, мавжуд тарқоқликка барҳам бериб, харобага айланган мамлакатни мўғуллар зулмидан озод қилишга олиб келди. Амир Темур даврида мусулмонлар маънавий ҳаётида тасаввуф шайхларининг ўрни муҳим аҳамият касб этарди. Шаҳрисабзда Амир Кулол катта нуфузга эга бўлиб, Амир Темурнинг отаси Тарағайнинг маънавий пири ҳисобланган. Тарағай ўғли Темурда шайхларга алоҳида ҳурмат ва меҳр уйғотган эди. Амир Темур кўплаб ғалабаларини Амир Кулол дуолари шарофатидан деббилар эди. Баҳоуддин Нақшбанд Амир Кулолнинг шогирдлари ҳисобланади. Амир Темур “Баҳоуддин Нақшбанд ва мен битта пирнинг шогирдимиз” деган фикрлари кўплаб манбаларда келтирилади. Амир Темур Балхни қўлга киритгандан сўнг унинг хизматида ўз даврининг машҳур шайхлари Абул-Маали ва Али Акбарлар кирдилар. Амир Темур билан уларнинг яқин алоқалари, мусулмон уламолари ва шайхларининг мустаҳкам муносабатлари учун замин бўлди. Сўфий шайхлар инсонни табиатни севишга, инсон ҳаётининг мазмунини, мақсадини англашга ўргатишга доир қатор таълимотлар яратдилар. Шу йўналишда Муҳаммад Порсо ва бошқа алломалар алоҳида хизмат қилдилар. Улар инсоният жамиятининг барқарорлиги учун

курашларда ғоявий, маънавий-ахлоқий таълимотлари билан халқни озодликка, хурфикрлиликка, ҳалол меҳнат қилишга, зулм ва зўравонликка қарши туришга чақирдилар.

Амир Темури асос солган давлат ўз даврида Европа ва Осиёда энг йирик, мустаҳкам ва ривожланган давлат сифатида танилди. Амир Темури вафотидан сўнг ҳам XVI аср бошига қадар унинг авлодлари мамлакатни бошқардилар. Темурийлар даврида марказий давлат иккига бўлиниб, яъни Мовароуннаҳр ва Хуросонга ажратилиб идора этилди. Самарқанд ва Ҳирот бу икки давлатнинг маркази сифатида раванқ топди. Шохруҳ Мирзо, Мирзо Улуғбек, Ҳусайн Бойқаро даврларида бу заминларда маданий ҳаёт янада юксалди. Мамлакатмиқёсида дин ва тасаввуф маънавий йўналиш сифатида бутун маданий жараёнга мусулмон оламида маданий-маърифий алоқаларнинг кучайишига ҳам таъсир кўрсатди. Бу даврга келиб маънавиятда хурфикрлилик, илм-фанга ҳурмат эътибор, билимларни эгаллашга интилиш билан бирга унинг кадр-қимматини юксак баҳолаш устуворлик қилди. Диний ва дунёвий илмлар узвий ҳолда ривожланиб борди. Қадимги юнон, ҳинд ва бошқа халқларнинг салоҳиятидан кенг фойдаланилди.

Хожа Муҳаммад Порсонинг темурий шахзодаларга яқинлашуви, улар билан шариат ва тариқат масалаларидаги бўлган суҳбатлари ҳамда илиқ муносабатлари унинг илм ва маърифат соҳасидаги ютуқлари айниқса, Нақшбандия тариқатининг кенгайиши ва нуфузининг ортишида муҳим омил бўлди. Темурийлар саройининг мутафаккир шоири Хожа Исмаи Бухорий ўзининг «Девони Хожа Исмаи» асарида нақшбандия тариқатининг йирик назариётчи олими Муҳаммад Порсога бағишланган “Дар ситойиши Хожа Муҳаммад Порсо” қасидасида ўзининг буюк муҳаббати ва эҳтиромини ифодалаган.

Сақфи Турат ар бигуям ту ба сад Тур Ирфойи,
Байтумаъмур ар бигуям з-у ба сад руйи анвари.
Соликин роҳи ирфон ро ту ийди Аъзами,
Зоирони Каъбаи жанро ту ҳажжи Акбари.[7.182].

Мазмунан таржимаси:

Тоққа ўхшатсам сени, чўққига етмас юзта Тур,
Байти Маъмурсан десам, юзинг ундан нурлидир.
Маърифат солиқларига Ййди аъзам Сен ўзинг,
Жон Каъбаси зоирларига Ҳажжи акбар Сен ўзинг.

Мирзо Улуғбек ўз даврида Хожа Исмаи Бухорийни саройга тақлиф қилиб, темурийзодаларнинг таълими ва тарбиясига масъул қилиб қўяди. У мударрислик фаолияти билан бирга қасидалар, ғазаллар, рубоийлар ёзади. Унинг Муҳаммад Порсога бағишлаб ёзган қасидаси Муҳаммад Порсога замондошларининг муносабати ва унинг темурийлар давридаги мавқеини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Манбаларда:[8.91]. “Ҳазрати Муҳаммад Порсо гоҳ-гоҳ мусулмонларнинг муҳимларини кифоят этмак жиҳатидин Мирзо Шохруҳга “рукъа” ёзар эрдилар”, - деган маълумотлар келтирилган. Темурийларнинг Хуросон ҳукмдори Шохруҳ Муҳаммад Порсога ихлоси жуда баланд бўлиб, у зотдан турли диний масалалар бўйича ёзишиб турган.[9.90].

Муҳаммад Порсо Мирзо Улуғбек Самарқандда ҳукмронлик қилган даврдаҳадис[10.90] соҳасидаги баҳсларда ўзининг салоҳиятини кўрсатган. Мирзо Улуғбек Муҳаммад Порсонинг нафақат диний билимлар, балки дунёвий илмга ҳам, қомусий билмдонлигига ҳам тан берган. Муҳаммад Порсо каби Хожагон-нақшбандия шайхларининг инсоният жамияти учун қилган хизматларининг Мирзо Улуғбек томонидан эътирофи ва муҳаббатини Ғиждувонда Абдуҳолиқ Ғиждувоний мақбараси ёнида барпо этган мадрасаси мисолида кўриш мумкин.

XIV-XV асрларда илм ва маърифат, адабиёт ва санъатнинг ривожланиши билан бирга тасаввуфнинг ривожланишини ҳам кузатиш мумкин. Бу даврларда тасаввуфнинг илоҳий “ишқ” ҳақидаги ғоялари санъат ва адабиётга кучли таъсир кўсатди. Мусаввирлар, шоирлар ижодига кириб бориб, адабиётнинг жозибасини оширди. Тасаввуф адабиёти ҳикмат ва фалсафа билан бойитилди.

Бу даврга келиб, мусулмон оламида табиий ва аниқ фанлар ривожланишига муҳим ҳисса қўшган қомусий алломалар етишиб чиққанлар. Уларнинг араб ва форс тилларидаги асарлари, шарҳлари темурийлар салтанатининг маданий-маънавий муҳитини барқарорлаштиришга хизмат қилган.

Шундай олимлардан бири, Мир Саййид Шариф Журжоний (1339-1413йй.) бўлиб у 50 дан ортиқ асарлар ёзган[11.189]. улар фаннинг деярли барча соҳаларини қамраб олган. Унинг XII-XIII асрларда Хоразмда яшаб ўтган Маҳмуд ал-Чағминийнинг астрономияга оид асарларига ёзган “Шарҳе мулаххас ал-ҳайа” (“Астрономияга оид сайланмага шарҳ”) ва Носириддин Тусий асарига бағишланган “Шарҳе тазкират-ул-Насирийат” (“Астрономия ҳақида эслатмага шарҳ”) асарлари машҳурдир. Шунингдек, Саъдуддин ибн Умар Тафтазоний, ат-Тахтоний ибн Муборакшоҳ, Самарқандда Абдуҷаббор Хоразмий, Шамсиддин Мунший, Абдулло Лисон, Бадриддин Аҳмад, Нуғмониддин Хоразмий, Хожа Афзал, Жалол Ҳокий каби олимлар ҳам шу даврда етишиб чиққанлар.[12.9].

Уларнинг таълимотлари ўрта асрлардаги бутун фалсафий масалаларни: борлик ҳақидаги таълимот, коинот жумбоқлари, модда ва унинг шакллари, жонсиз ва жонли дунёнинг хусусиятлари, жисмоний ва руҳий муносабатлар, билиш муаммолари, мантикий фикрлаш таълимоти, тил ва тафаккур алоқаларни ўз ичига олади.

Тасаввуф шайхлари деганда, кўпчилик назарида фақат дин ва тариқат ишлари билан машғул бўлган молар гавдаланади. Ҳолбуки, улар ҳукмдорларга сиёсат, маърифат, давлат бошқарувида ҳам имкон қадар кўмаклашганлар. Шунинг учун Амир Темур, Ҳусайн Бойқаро, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби давлат бошлиқлари халқ орасида катта обрў-эътиборга эга бўлган тариқат пирларига эҳтиром кўрсатганлар.[13.57].

XIV-XV асрларда Хожа Муҳаммад Порсо ва бошқа шайхларнинг хизматлари сабабли Нақшбандия тариқати нуфузи янада ошди. Нақшбандия Амир Темур ва темурийлар давлатининг мафкуравий асосига айланиб борди. Халқнинг Нақшбандия шайхларига ишончлари ортиб, тариқатчиликда унга эргашувчилар кўпайиб борди. Айнан, шу асрларда Нақшбандия тариқати ўзининг географик ҳудудларини янада кенгайтди. Бу эса, тариқатнинг мўътадил аҳли сунна ва жамоа йўлида эканлиги, унинг ғоялари ижтимоий-иқтисодий ҳаётга яқинлиги жиҳатидан бошқа тариқатлардан фарқ қилиши билан ҳам боғлиқ эди.

Хожа Муҳаммад Порсо илк ўрта аср комусий алломаси ватандошимиз Абу Али Ибн Сино ҳаёти ва унинг фаолияти билан боғлиқ масалага эътибор қаратиши ўзига хос тарзда XIV асрга қадар ўз ечимини топмаган, турли эътироз ва танқидларга сабаб бўлган баҳсларга хулоса ясади. У ўзининг “Фаслул-хитоб” асарида шундай ёзади: “Абу Али Хусайн ибн Абдуллоҳ ибн Хусан ибн Али ибн Сино аҳли назарнинг устози ва муктадоси ва раиси. Бу йўлдаги изланишларида назарий қувватнинг фитратини соғломлаштириш мумкинлигини ёки у орқали завқ ва илҳом йўлини очиш имкони борлигини рад этувчилар йўлидан кетди. У кўп ўринларда нарсаларнинг ҳақиқатларини англаш башарнинг қудратида эмаслигини аксинча, инсоннинг бош ғояси нарсаларнинг хислатларини ва уларнинг қайси бири керак, қайси бири керак эмаслигини аниқлаш эканлигини айтди. У ўзининг мақсади ва фикрининг тўғрилигини қатъий баён қилган бўлсада, кейинроқ яна Ҳақнинг маърифати масаласига қайтганда, у аввалги айтганларига хилоф гапларни билдирганлиги маълум. Ҳаётининг сўнггида у тавба қилди, ўзида бор нарсаларни камбағалларга садақа қилиб берди, мазлумларга ёрдамлашди. Қуръонни ёддан ўқиб, ҳар уч кунда хатм қиларди. 428 хижрий санада рамазон ойининг биринчи жумаси куни вафот этди. Ҳамадон шаҳрига дафн этилган. Туғилиши 370 ҳ. Сана баъзи манбаларда 373 ҳ. дейилган. Отаси Балхлик киши эди. Нуҳ ибн Мансур подшоҳлик даврида Бухорога кўчиб келиб, Хурмитан қишлоғига оқсоқол бўлди. Афшона қишлоғида яшаб, шу ерда уйланди ва Абу Али шу ерда туғилди. Кейин Бухоро шаҳрига кўчиб ва фикҳ билан шуғулланди. Имом Исмоил аз-Зоҳиддан фикҳни ўрганган. Имом Ёфийнинг тарихида ёзилишича, Абу Али 18 ёшга ҳали тўлмасидан ҳамма илмларни тўлиқ ўрганган экан. Унинг ёзган китоблари 100 га яқин. Улардан “Рисолатут-тайр” (“Қуш ҳақида рисола”) асари машҳур. У киши мусулмон файласуфларидан биридир. У зот зоҳидлик ва табаттул (дунёдан узилиш) билан ботинини поклаган ҳамда мақсадлари чўққисига етган эди”.[14.299].

XIV-XV асрларда бу масалада уламолар, мутасаввифлар, мутафаккирлар орасидаги баҳс-мунозаралар давом этган. Шунинг учун Муҳаммад Порсо Ибн Синонинг тасаввуф йўналишида ёзган машҳур асарининг Фаридуддин Аттордек буюк кишиларга илҳом бағишлаганини ҳам эслатиб ўтади. Айтиш мумкинки, Муҳаммад Порсонинг “Фаслул-хитоб” асари (“Оқ-қорани таниш”) китоби ҳам деб айтилади. Монографик тадқиқотларда асарнинг тўлиқ номи “Фасл ал-хитоб ли васл ал-аҳбоб ал-форик байна ал-хато ва ас-савоб” (“Дўстлар висолига етишда хато ва савобни ажратувчи китоб”), деб келтирилади. “فصل الخطاب” “Фасл ал-хитоб” (“қатъий қарор”) сўзи Қуръоннинг (“Довуд пайғамбар ҳақидаги”) “شددنا ملكه و اتيناه الحكمة” “و فصل الخطاب” Яъни: “Унинг ҳукмронлигини ҳам мустаҳкам қилдик ва унга ҳикмат ва қатъий қарор (ҳаққоний ҳукм чиқаришни)ато этдик” [15.24]. Мазкур асар ўз даврида ва кейинги замонларда мутасаввифлар, мутакаллимлар ва барча илм аҳллари учун жуда муҳим қўлланма бўлиб келган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. طاهري عراقي. خواجه محد بارسا بخراي رساله قدسية مقدمة. ص. 111.
2. Асророва Л. Абу Ҳафс Кабир Бухорий ва ҳанафий фикҳи. -Тошкент: Ислон университети, 2014.-Б.107.
3. Петрушевский И.П. Земледелие и аграрное отношение в Иране XIII-XIV веков. Москва-Ленинград. 1960.-С.32.
4. حلة ابن بطوطة تحفة النظار في غرائب الامصار و عجائب الاسفار. دار احياء العلوم. بيروت. 1978.-Б.898.

5. Хожа Исмат Бухорий. Девон.-Душанбе: Истеъдод, 2020.-Б.182.
6. Фахруддин Али Сафий. Рашоҳот айну-л-ҳаёт. Худойберган Бекмуҳаммад таржимаси.- Тошкент: Абу Али Ибн Сино, 2004.-Б.91.
7. Ислом. Энциклопедия.Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти.2003.-Б.258-259.
- 8.Қодиров М. Марказий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқнинг фалсафий тафаккури. - Тошкент:ТошДШИ, 2010.-Б.189.

